

Рецензия

по процедура за защита на дисертационен труд на тема:
„Епистемологическият екстернализъм в менталните модели“
за придобиване на
образователна и научна степен „доктор“
от

Пламен Николаев Чергаров,

Професионално направление: **2.3. Философия (Теория на познанието)**

Катедра: **„Философия“;**

Философски факултет;

Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Рецензията е изготвена от: **доц. д-р Ясен Захариев, Нов Български Университет,**

Дисертацията е с обем от 213 страници. Състои се от увод, шест тематично обособени глави, заключение и библиография. Библиографията включва 269 заглавия на български и английски езици. Дисертационният труд е написан под ръководството на проф. д.ф.н. Анета Карагеоргиева.

Общи бележки по структурата и съдържанието на дисертацията

Авторът идентифицира изследването си като част от съвременната парадигма по натурализиране на философията, в това число и на епистемологията. Коректно е отбелязано в самото начало на автореферата, **но не и в дисертацията**, че авторът предполага, че менталните и невронните модели са едно и също нещо: „Затова тук се разглеждат менталните и невронните модели като идентични. Тази идентичност се предполага в настоящата работа“ (с.1 от Автореферата). Струва ми се необходимо да се отбележи, че приемането за очевидна истина на тази отворена за дискусии в съвременната философия теза за идентичността, не изглежда да е добро начало за философска дисертация. В работата не се разглеждат условията за валидност на това твърдение и следствията от него. Подобен подход във философската традиция след Кант е прието да се нарича „догматичен“, независимо какви са претенциите и резултатите от изследването по-нататък.

В първата част от работата, отбелязана като глава 2 непосредствено след Увода, се прави подробно резюме на дебата върху оправдаността на вярванията. Този дебат има

смисъл, доколкото се приема т.нар. „традиционна“ дефиниция за познанието като „оправдано истинно вярване“. Авторът е посветил десетки страници, в които реферира различните позиции на интернализма и екстернализма. Основна теза на дисертацията е, че епистемологичният екстернализъм е по-оправдан от интернализма в дебата за оправдаването на вярванията. Дълбоката философска поанта на интернализма е, че е оправдано да се твърди, че някой знае нещо, ако същия този някой има достъп до „оправданието“ на собственото си знание, сиреч той трябва да съзнава не само знанието си, но и основанията на това знанието. Авторът споделя възгледа, че знанието може да се обоснове въз основа на т.нар „надеждни“ невро-биологични когнитивни процеси, дори ако познаващият няма съзнателен достъп до тях, което се смята за „мощен удар“ срещу интернализма в полза на екстернализма. Истинското убеждение, произведено от надежден процес, е знание, дори без да е необходим достъп до вътрешно оправдание, макар последният да е възможен. В тази част се акцентира върху различията в двете доктрини по отношение на т.нар. епистемични добродетели и върху въпроса за безкрайния регрес на основанията или оправданията на знанието.

В този дух авторът стига до втората част от изследването, посветена на менталните модели, които се интерпретират екстерналистски. Менталният модел не е непременно съзнателен такъв, въпреки че е „вътре“, вероятно някъде в черепната кутия на субекта, често пъти отбелязван в дисертацията с главна латинска буква S. Не е съвсем обичайно да се пише и говори така, но е трудно е да се разберат предлозите „вътре“ и „вън“ в парадигмата на тази епистемология по различен начин от този. Менталните модели се различават от външните „културни“ или „математически“ такива по това, че са вътре в нас, вероятно някъде в гънките на главния мозък. Няма как по друг начин да се разбира това „интернализирание“ (с.72) освен физиологично. В подкрепа на тезата си авторът се позовава на идеите на Чалмърс и Кларк за изнесеното съзнание, според които определени инструменти – предмети и средства могат да се интерпретират като част от собственото ни съзнание, ако са свързани по съответен начин с познавателната ни дейност. Според основната предпоставка в работата, а именно че менталните и невронните модели са идентични, авторът признава експлицитно, макар и в скоби в автореферата, но отново не и в текста на дисертацията, че не може да приеме напълно тезата за изнесеното съзнание при разглеждането на менталните модели. Авторът приема, че „външните елементи са част от повишената или понижената компетентност на нашите ментални модели“ (с.15 от Автореферата), което твърдение е с не особено ясен смисъл.

След като е определил менталния модел най-общо като репрезентативна когнитивна структура или невронна карта на света, авторът преминава към влиянието на външни за субекта области върху формирането и функционирането на тези модели. Тези външни полета са съответно културата и технологиите. Тук не е съвсем ясно защо технологиите са отделени като нещо различно от културата. През множество примери от различни научни и технологични области, авторът показва нещо само по себе си банално не само във философията, но и във всекидневното мислене на хората във всички епохи, а именно че средата и технологиите като част от тази среда имат определяща роля за това, което знаем. Формулирането на този трузъм през специалната терминология на епистемологическия екстернализъм не добавя нищо ново към него.

Последната част от дисертацията преди заключението е за рилайбилистичната интерпретация на менталните модели. Последните се разглеждат като ценности в контекста на т.нар. „аретична епистемология“. Менталните модели според автора са надеждни механизми на познание, като самите модели са надеждни, ако добиват надежден резултат. Така категорията „надеждност“ в дисертация се повдига на трета степен. Надеждното познание е резултат от надежден когнитивен механизъм, който от своя страна получава своята надеждност от надеждния резултат, който е надежден, защото води до знание. Опитът да се формализира тази главоблъсканица на с. 163 по никакъв начин не прави понятието „надеждност“ по-ясно или смислено. Изкушавам се да използвам думите на самия автор за илюстрация на тази класическа кръговост на аргумента: „Знанието е получено, когато надеждността на менталния модел е толкова висока, че отразява света по начин, който бихме характеризирали като знание“. Струва ми се, че по-нататъшен коментар тук е излишен.

Критични бележки и препоръки

Авторът се гордее с разнообразието от области извън полето на философията, които използва в подкрепа на тезите си. Това от една страна е похвално, защото показва широтата на неговите интереси, но по отношение на предмета на изследване резултатът често е негативен, тъй като примерите и разсъжденията по аналогия изглеждат да размътват допълнително проблемите вместо да ги изясняват. Така например, когато на с. 15 авторът критикува тезата, че познаващият субект има непосредствен достъп до собственото си знание, той се позовава на наблюдения от неврологията във връзка със зрението. Очевидно е, че не съзнаваме процеса на зрително възприятия с цялата му сложност. Какво общо обаче имат сетивните зрителни процеси с основанията на

истинното вярване, това никак не става ясно. По същия начин и на с. 20 констатацията за зрението неусетно се превръща в аргумент за знанието: „Не достъпът до моите зрителни възприятия следователно е основа за знанието, а надеждността на зрителната способност или процес“. За надеждността на зрителната способност философите са се произнесли отдавна. Недоумявам обаче как тази надеждност на зрението е основа на знанието, което е предмет на епистемологичен анализ тук с всичките му „-изми“, обосновки на обосновката, надеждност, истинност и пр.

Речникът и понятийният инструментариум, използвани в дисертацията са ненужно усложнени. За оправдание на автора може да се посочи, че езикът на цялата парадигма, с която работи е такъв, и в този смисъл възможностите му за различен начин на изразяване са ограничени. Очевидно е, че правоверните български епистемолози от тази парадигма, трудно биха могли да открият в родния български езиковите еквиваленти на понятия и термини като „рилайабилитизъм“, „фундационизъм“, „аксесибилитизъм“, „фалибилитизъм“, „респонсбилитизъм“, „ментализъм“ в това число и на водещите „интернализъм“ и „екстернализъм“. Едно е сигурно обаче – стремежът към генерирането на все повече „-изми“ при анализа и разбирането на познанието е по-скоро слабост, отколкото сила. И други философски парадигми са се изправяли пред проблема за създаването на нови изразни средства. От Кант до Хайдегер разбирането на определена философия върви ръка за ръка с разбирането на специфичните им речници. В традицията обаче това не се е правило самоцелно и с лека ръка. И не на последно място не се е правило от кой да е. Случая с част от епистемологията от края на ХХ и началото на ХХІ в. не изглежда да е такъв. Шумният дебат между стотиците и дори хиляди интерналисти и екстерналисти през последните десетилетия създава и разпространява този речник, напомнящ силно за късната схоластика.

Зад претенциозната терминология често се крият философски баналности, които съвсем не помагат да разберем по-добре познавателните въпроси, с които се е занимавал още Платон, с които се занимава и авторът на дисертацията. Така например още в увода става ясно с какво екстернализъмът печели пред интернализма: „Културата, технологиите и средата, по-общо, имат решаващо влияние върху това, как и какво мислим (sic). Те са външни на S фактори. Следователно екстернализъмът е за предпочитане“ (с.8). Преди няколко десетилетия същата банална констатация от първото изречение в цитата би звучала по сходен начин, макар и в един друг идеологически, но не по-малко схоластичен контекст, а именно: „битието определя съзнанието“.

Друг пример за това, как сложните мисловни ходове на автора водят до тривиални изводи е мястото, в което се разглежда безкрайния регрес при правилата за обосноваване и отговора на автора, който се свежда до следното: „Ако мисля, че в момента пиша и в момента пиша, то никакво по-нататъшно доказателство освен моите когнитивни процеси не е нужно. Когато говорим за рилайабилитизма, ще подразбираме този тип гарантиране на вярването“ (с. 65-6). При подобна наивна представа за това, което гарантира нашето познание, изглежда излишно изобщо да питам автора от къде и как е сигурен, че пише в момента, когато си мисли, че пише? Възможно ли е след злоупотреба било то с философия, било то с халюциногенна дрога например, когнитивните му процеси да са дотам разтроени, че да си мисли, че прави нещо, което всъщност не прави?

Друг момент, при който вместо яснота се стига до замъгляване на понятията е анализът на епистемичните добродетели, където значението на „добродетел“ в морален и епистемичен смисъл е оплетено в аналогии и асоциации. Авторът пише: „Възможно е, подобно на моралните примери за добро, да търсим примери за епистемично добро“ (с. 47). Разбира се, че е възможно, но тогава категорията „добро“ не се използва в морален смисъл и престава да има каквото и да било общо с морала и етиката. В морален смисъл „добродетелта“ няма как да принадлежи на познанието само по себе си, а само на онзи, който познава. Заслужава адмирации обаче опитът да се обосноват някакви правила на „доброто изследване“, като отново трябва да се отбележи, че това не е някаква особена новост във философията. Поне от Бейкън насам философията се занимава с правилата, които могат да гарантират не добродетелността, а научността на едно изследване.

Не мога да не отбележа и едно недоразумение в дисертацията. В опита си да покаже добродетелите на екстернализма авторът се опитва да покаже, че логиката би могла да почива и на „външни“ емпирични основания. Това е екстравагантен ход. Формалните основания на логиката според автора имат два недостатъка: първият е, че хората са интуитивно логични и без да са учили логика: „Хората, а дори и бебетата, имат интуитивно разбиране за тези отношения. Това означава, че има и съответстващи им мозъчни структури, които извършват подходящите операции“ (с.50-51). Със сигурност хората имаме интуиции и мозъчни структури, които ни позволяват да бъдем също така нелогични и да мислим глупости, т.е. мозъчните структури да извършват „неподходящи“ операции. И в единия случай имаме интуиции и мозъчни операции, и в другия случай имаме същото. Какво следва от това наблюдение съвсем не е ясно. Вторият недостатък е трудно да бъде разбран. Според авторът недостатък е, че във формалната логика „не се

изисква обективен или външен верификатор на вярването“ (с.51). Защо това да е недостатък, а не предимство?

Последващите разсъждения още повече забъркват въпроса , което налага и един по-дълъг цитат. Веднага след цитираното по-горе изречение авторът продължава така: „Това върви срещу основите на логиката, където е структурна грешка да утвърдим консеквента. Ако нямаме външен верификатор, който да ни посочи някакви взаимоотношения между антецедента и консеквента, то това вярване би било обосновано. Нека да кажем за пропозицията: ако вали, е мокро; мокро е, следователно вали. Това е формален недостатък, но тази формалност е изведена от наблюдаването (sic), че може да има и други причини, за да е мокро. А тези причини са изведени извън менталното състояние на познаващия. Това е удар върху желанието на интернализма да се позовава само на вътрешни фактори“ (с.51).

Това наистина е удар, но в случая върху самия автор. Логическата грешка в случая е формална, т.е. дължи се на структурата или формата на дедуктивното умозаключение и в този случай няма никакво значение дали говорим за водата по улиците, пясъка в Сахара или за каквото и да е от опита. Да се твърди, че правилен формално-логически извод от една страна и наблюдението на мокрите улици от друга могат да имат еднаква обосноваваща сила на вярването е явно недоразумение.

Търсенето на външна обосновааност на вярването може да се разбере по-ясно през традиционната категория за обективност. С други средства изглежда, че авторът търси именно това, когато разсъждава за правилата за обосновааност, които са от „екстерналистки тип“. Това търсене е автентично, но и при него има множество неясни моменти.

Според автора правилата за обосноваване са външни. При обосноваването на външния характер на правилата авторът отново прибегва до сетивността, сякаш тя е напълно аналогична на познанието. Грешка, която вече беше посочена. Ето и част от обосновката: „Основният мотив е свързан с това, че ние не избираме правилата, които следваме. Те са ни наложени от външния свят и винаги ще намират своите основания във външния свят. Ние не избираме как да работят сетивата; те са ориентирани към и формирани от външни фактори. Само тези външни фактори биха могли в края на едно изследване да ни покажат в каква степен придават обосновааност“ (с.60-61) . Външните фактори определят правилата, след което ги потвърждават. И тук се вижда същия логически кръг, за който стана дума по-горе. Външността на правилата обаче съвсем не е толкова сигурна. Те могат в не по-малка степен да са „вътрешни“, т.е. създадени от

този, който впоследствие решава да ги следва или не. Няма и никакво основание да свързваме правилата, каквито и да са те, със сетивността. Когато създаваме определена методология в науката например, за да се гарантира надеждност на полученото знание ние не взимаме тези правила от външния свят, нито от сетивността си. Същото важи и за правилата на морала.

Когато се опитва да отговори на въпроса за критериите за обосноваване на вярването, авторът използва ключовата за дисертацията категория „надеждност“: „Отношението между истината и вярването е характеризирана от надежден познавателен механизъм, който може да е, но често не е, интроспективно достъпен“ (с.60). Тези механизми са от ключово значение за дисертацията, но ясното им дефиниране се оказва изключително трудно. Кои точно процеси са надеждни и какъв е критерият за надеждност? Отговори от типа, че надеждността са гарантира от някакъв резултат остават незадоволителни, докато от своя страна не бъдат посочени критерии за надеждност на резултатите и т.н. до безкрай. Авторът е наясно с проблема за регреса и го разглежда в отделна глава от изследването, но резултатът, до който достига е далеч от задоволителен: „В повечето случаи нашите системи за познаване на света работят адекватно. В повечето случаи се ориентираме в света - това което виждаме е това, което е, това, което мислим за нещо, е това, което е и т.н“ (с.65), след което следва вече цитирания откъс за това, че когато пиша и когнитивните ми процеси ми казват, че пиша, значи че действително пиша. Подобно наивно и невярно заключение на практика обезсмисля десетките страници от примери и аргументи в полза на рилайабилитизма. За философите поне от 5 в.пр.н.е. е очевидно, че повечето неща, за които мислим, изобщо не са това, което са. Ако беше обратното, така както твърди автора, никога не бихме се занимавали с епистемология и с въпросите за сигурността, обективността и обхвата на познанието. Нещата биха били просто и ясно точно такива, каквито са и нищо повече.

В частта, в която се дефинират менталните модели има любопитен момент, в който бегло се скицира възможността за един „мисловен Дарвинизъм“. Види се, че след опитите през XX в. да се обоснове социален Дарвинизъм, сега в началото на XXI в. е дошъл ред на мисловния такъв. При него „моделът, който оцелява, е най-добре отразяващ формалните отношения на света“ (с.81). Как е възможно изобщо да се мислят алтернативните „познавателни конструкции“, познати традиционно като представи, идеи, теории и пр., като еволюционно оцеляващи благодарение на отражението на формалните отношения в света е една пълна загадка. Вдъхновеният цитат от Джордън Питърсън

звучи като едно мистично заклинание – можели сме да конструираме абстрактни модели на „Битието“, след което трябва да ги оставим да умрат вместо нас.

Във връзка с менталните модели и тяхното отношение с културата и технологията бих искал да отправя следния въпрос: Възможно ли е да се демонстрира и покаже по някакъв начин чрез наблюдение и експеримент „формирането, функционирането и изражението“ на една конкретна невронна карта на света или с други думи на един конкретен ментален модел? Да вземем например простия ментален модел, до който всеки съзнателен човек би могъл да има непосредствен съзнателен достъп при произнасянето/прочитането на следния израз „студена бира на плажа“. Ако тезите на автора за менталните модели като невронни карти на света са верни, то той трябва да бъде в състояние да предложи методология, която да идентифицира конкретните характеристики на еволюционния натиск, генетичните основания, характеристиките на пренаталното и филогенетично развитие, хормоните, влиянието на средата и накрая зоните на активация в мозъка, които създават менталния модел, съответстващ на студена бутилка с бира върху пясъка. Ако това се направи, вероятно ще бъде възможно да се посочи по подобен начин и какви са разликите в когнитивните процеси, отговорни за различните невронни карти на топлата и студената бира и съответно кой от тези модели е еволюционно по-практичен и с по-голям шанс да оцелее според мисловния Дарвинизъм. Как може да се отговори на тези въпроси при по-сложни невро-ментални модели като този за „социална справедливост“ например или „аретичен рилайабилитизъм“, това може да бъде оставено за бъдещия хабилитационен труд на автора, ако разбира се съответната катедра прецени, че трябва да се инвестира в подобно усилие.

Автореферат и приносни моменти

Авторефератът на дисертацията представя точно съдържанието на дисертационния труд. Накрая по стандарт са представени списък с приносните моменти, както и пълната библиография към дисертацията. От изброените приносни моменти не съм съгласен с претенцията, че е предложено решение на проблема за безкрайния регрес. Смятам, че предложеното решение е кръгово и всъщност нищо не решава. С останалите приносни моменти съм съгласен частично с уговорката, че представените тези са далеч от убедителни.

Нямам съвместни публикации с авторът на изследването.

Заключение

Въпреки критичните бележки и несъгласието ми с почти всички основни тези и аргументи на автора, не мога да не отбележа, че зад дисертационния текст се виждат реални усилия за разбиране, автентичен интерес към темата и широка информираност. Уверен съм вътрешно, осъзнато и отговорно в това, че проектът за натурализиране на философията вероятно има нужда от още повече млади последователи, почитатели на Джордън Питърсън, независимо от това че аз самият дълбоко се съмнявам успеха на тази философска програма.

Въз основа на всичко това и в резултат от споменатата по-горе вътрешна увереност, **препоръчвам** на научното жури да присъди на Пламен Николаев Чергаров образователна и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия.

12.05.2024 г.

Изготвил рецензията: доц. д-р Ясен Захариев